

Сузана КОТОВЧЕВСКА

930. 85. (497. 7) "10/12"

МАКЕДОНСКАТА КУЛТУРА, ПРОСВЕТИТЕЛСТВО И БИБЛИОТЕКАРСТВОТО ВО „ЗЛАТНИОТ ПЕРИОД“ НА XI, XII И XIII ВЕК

Abstract

The beginnings of the rich Macedonian cultural history are inseparably connected and based on the epochal and grandiose work of the Thessaloniki brothers Cyril and Methodius and their students Clement and Naum. They brought the first light of literacy to the Slavonic people together with the first books, thus initiating the process of complete civilizational development. With their great educational work they also set the foundation for librarianship as one of the most important cultural-educational aspects of the cultural history of the Slavonic people, including the Macedonian people in this context. Their epochal work continues to live in the intense and very fruitful “golden period” of the XI, XII and XIII century. To be more specific, with decreased intensity it lasted until the end of the XIV century. The accomplishments of librarianship and of the educational work and culture in Macedonia, with ten century-long tradition and determined developmental amplitudes, have greatly enriched the European and World civilizational treasure – their literacy and the literary, educational and cultural tradition.

Key words: educational work, librarianship, culture.

ИСТОРИСКАТА ГЕНЕЗА НА МАКЕДОНСКАТА КУЛТУРА, ПРОСВЕТИТЕЛСТВО И БИБЛИОТЕКАРСТВО

Писмото во своето долго историско опстојување често пати го менувала својот облик и форма, меѓутоа нејзината суштина и вредност останувале непроменети: од глинените плочи до современите електронски записи, таа останувала темел и светилник на образованието, науката и културата на сите цивилизации низ вековите.

Сите цивилизации со писмото биле помудри и поблиску до Бога, со него се поврзувале и се поврзуваат вековите, но и луѓето од сите меридијани. Луѓето дружејќи се со книгата се дружат и меѓусебно, збогатувајќи ги своите видици - видици на човековата мисла и знаење. Преку книгата се овозможува образование и достап до знаењата за најголем дел од населението на целата планета.

Појавата на писмото претставува најмоќен културно историски и суштествен фактор, основен двигател во раѓањето, егзистирањето и континуируваниот вечен развој на светската култура, моќно средство за фиксирање на човековата мисла. Во овој момент, појавата на словенското

писмо, како и сите други писма, носи нешто ново, вредно и позитивно и почнува да живее во симбиоза, нераскинлива врска со другите писма. Словенското писмо и писменост претставуваат само уште еден скапоцен камен во круната на сите писма карактеристични за културниот и цивилизацискиот развој на човекот низ вековите.

Монументалното дело на Просветителите, светите Кирил и Методиј го иницираше прогресот што ќе го доживеат Словените. Тоа е целосно елаборирано во нивните цивилизаторски истории како дел и рамноправен фактор во културно - историска рамноценост со наследството на другите европски народи.

Големиот просветителски и творечки бран што ја зафати Македонија создаде плејада на ученици и поклоници на светите Климент и Наум Охридски. Тие го прошириле нивното монументално дело и насекаде ја прошириле богатата традиција на Охридскиот Универзитет во Македонија, но и насекаде во словенскиот свет. Грандиозното дело на неуморните просветители придонесло православната христијанска духовна и творечка култура на македонскиот, но и на сите словенски народи, да доживеат едно дотогаш незапаметено ниво кое ќе ги издигне во височините на европската култура и цивилизација. Питомоста на македонскиот народ, неговата грижа за развојот на културата и за сестраниот духовен и стопански развој, ќе му обезбедат значајно место во европската и светската цивилизација. Нашата научна мисла ќе мора во наредниот период многу поцелосно, со еден сериозен пристап да ги проанализира вредностите на оваа епоха во севкупниот цивилизациски развој на македонската нација, како и нејзиниот (досега слабо афирмиран) придонес во развојот на словенската и европската културна историја.

Ова мислење во науката се потврдува мошне уверливо со т.н. „златен период“ на просветно-културниот подем. Во севкупниот просвето-културен подем, значајно место завзема и подемот на библиотекарството, односно библиотекарската дејност во времето на Самоиловото царство (976-1014 год.).

ЗАПАДНИОТ ПЕРИОД НА МАКЕДОНСКАТА КУЛТУРА, ПРОСВЕТИТЕЛСТВО И БИБЛИОТЕКАРСТВО

Кон крајот на X век со основањето на македонската црква (Преспанската архиепископија), чие седиште во почетокот на XI век било пренесено во Охрид, чин после кој таа почнала да се нарекува Охридска архиепископија, во Самоиловата држава биле создадени сите услови за развој на организиран црковен и просвето-културен живот. Во Македонија почнуваат да никнуваат голем број на цркви и манастири, а паралелно со нив почнало да се формира и монаштвото. Во Преспанската епархија биле формирани и училишта за духовна просвета во кои се подготвувале

свештеници за градските и селските цркви (по примерот на епархиските црковни училишта во Византија).

По пропаѓањето на самоиловото царство во 1018 година, иако со поголеми тешкотии, својата културно-просветна дејност ја продолжиле порано формираните образовно-културни центри: Охридскиот, светогорскиот, лесновскиот, скопскиот и други помали центри што работеле во бројните македонски манастири.¹ Во нив егзистирале училишта за црковна просвета и образование во кои се негувала црковнословенската писмена и книжевна традиција.

Во составот на поголемите манастири постоеле скрипториуми во кои се пишувале книги за потребите на богослужбата. Покрај делата на големите словенски учители и творци браќата Св Кирил и Методиј, Св, Климент, Наум, Црноризец Храбар и други, во скрипториумите се преведувале и се препишувале книги и богослужбени текстови на евангелија, апостоли, псалтири, триоди, минеи, октоиси, патерици, житија на светиите и друго.²

Плодната творечка книжевна активност во овој период резултирала со создавање (творење) на голем број вредни ракописи кои ги поседувале не само манастирските библиотеки, туку и помалите манастири, градските и селските, па и приватните библиотеки.³ Нивниот фонд се зголемува и во текот на целото средновековие, а најголеми расадници на учители, граматичари, книжевници и писари биле училиштата во црквите и манастирите - тогашните културно-просветни седишта.

Со оглед на фактот дека во Македонија немало печатени книги, во периодот на XIII и XIV век, во манастирските центри била мошне развиена препишувачката дејност.⁴ Повторно, основните средишта биле лоцирани во препишувачките и книжевните манастирски центри. Најголем нарачател и купувач на црковни книги, било духовништвото, првенствено за потребите на црквата. Во овој период покрај високото духовништво, како покровители на книгата и книжевниците се појавуваат царевите, болјарите и други високи достоинственици. Тие на црквите им подарувале и скапоцени книги, икони, црковни украси и големи имоти. Книгите се пишувале на скап пергамент и се подврзувале со обработена кожа, додека скапата хартија која се набавувала од Дубровник и Венеција, сеуште била ретка во Македонија.

Карактеристично е што и во овој период продолжува да живее духот и делото на словенските учители. Во овој контекст значајно е да го потенцираме Краткото Климентово житие кое во XIII век на грчки јазик го напишал грчкиот архиепископ Димитрија Хоматијан. Тој исто така

---

¹ Георгиевски, М (1975). Манастирските библиотеки и читалишта во Македонија до 1912 година. Скопје: Мисла, стр.25

² Ibid: str.40,

³ Ibid: str. 54,

⁴ Види поопширно: Антолјак, С (1985). Средновековна македонија, Скопје. Култура,

напишал и химнографски дела во чест на охридскиот светител, чија канонизација е забележана и во Асемановото евангелие, заедно со славата на Светите Кирил и Методиј.

Со осамостојувањето на македонската црква (Охридската петријаршија), на планот на писмото и писменоста почнала постепено да надвлудува кирилицата. Интензивниот и мошне плоден „златен период“ продолжил да опстојува и да зрачи и после пропаста на Самоиловото царство во XI, XII и XIII век. Неговото непречено пулсирање го попречувале отежнувачките фактори кои доаѓале од страна на Византија и другите соседни држави. Овој „златен период“ со намалена динамика во културно-просветната дејност ќе продолжи да зрачи сè до крајот на XIV век (1392 год.) кога над Македонија се надвиснува новата опасност од османлиската наезда.

Преку грижата за библиотеките, манастирите и црквите во овие векови кои сепак не биле мошне едноставни за македонскиот народ (византиското владеење од 1018 до 1204 год.), свеста за скапоценоста на богатото и оригинално наследство продолжило да живее на просторите населени со македонско население. Желбата за опстанок и за зачувување на сопствената традиција неразделно поврзана со христијанската религија продолжила да се негува и понатаму со исконска љубов во Преспа, Охрид, Струга, Дебар, Велес, Злетово и во останатите краеве во Македонија. Посебно таа опстанала негибната во недостапните планински населени места каде што византиското влијание воопшто не се почувствувало. Најголеми и највредни чувари и заштитници на овие скапоцени вредности биле книгите во кои било сконцентрирано вековното знаење и мудрост заедно напластено во тишината и исконското спокојство на манастирските библиотеки. Во нивните „трзори на мудроста“ постоеле книги за сите степени на напреднатост на нивните корисници - за агностици, подѓакони, ѓакони, презвитери и за сите што сакале да се описменуваат и да учат. Во манастирите неуморно твореле голем број учени, мудри и плодотворни луѓе, надарени и вредни калиграфи, брзописци, компилатори и оригинални, високо мотивирани творци од сите сфери на животот кои обединети, со огромни натчовечки напори заедно го создавале престижот на манастирите и на нивните библиотеки. Во творечкиот полет неопходно е да го истакнеме заслуженото место и на другите творци - музичари, фрескосликари, резбари, иконографи, копаничари, градители и „архитекти“ кои направиле ремек дела од непроценлива вредност.

Растежот на жанровската разновидност на создадените, преведени и препишани книги недвосмислено говори за сè повисокото стојалиште и се поголемата мисија на библиотекарството во манастирите. Нивниот дострел дотолку е позначаен со самиот факт што се случува во услови на континуирано, вековно ропство на економски, политички и духовен план (Византија, Србија и власта на османлиите). Големите број на книги грижливо чувани од генерација на генерација, депонирани во

библиотеките, вдохновено зрачеле со своите богоугодно - христијански, евангелиско - богочовечни и хуманистичко - универзални вечни вредности. Од нив зрачеле силни пораки за смислата на постоењето, слободата, љубовта, радоста, жедта и стремјот за бесмртност, средбата со богочовекот и други верски и идејни пораки и поуки.

„Суштествените етички, духовни, јазични, културни, етнички и други традиции на македонскиот народ ги одржувале и ги збогатувале библиските, литургиските, патеричките, хагиографските, панегиричките, проповедничките, патристичките, правно-канонските, историско-летописните, неофицијалните одречно-канонски, белетристичните и други текстови”.⁵

Во XII и XIV век, голем просветен и културен центар на Балканот (покрај огромниот број на манастири) бил и Солун со црквите и манастирите во својата околина. Солун ја играл улогата на посредник меѓу Македонија, Бугарија и Србија со манастирите во Света Гора. Во Солун, во манастирот Филокала, работел еден од основните словенски скрипториуми, од кои потекнуваат многу важни црковно-словенски книжевни споменици.

И во овој период (на српско владеење), како и за време на византиското владеење, образованието и културно-просветната дејност во Македонија ја задржало својата традиционалност и конзервативност, во однос на севкупните витални вредности значајни за овие суштински национални интереси црквата продолжила да ја има доминантната позиција во духовниот и просветниот живот во општеството.

Според средновековната концепција „знаењата и книгата имаат „божетвен карактер” и треба да му служат на човекот за да го сознае и достигне божјото духовно совршенство”.

И четиринаесеттиот век во Македонија го одржал во споставениот континуитет на кирило-методиевската традиција и великото дело на нивните ученици и следбеници збогатувајќи ја огромната македонска ризница со нови вредни дела кои се создавале и чувале во манастирските училишта и библиотеки.

ЗАКЛУЧОК

„Златниот период“ на македонската култура, просветителство и библиотекарство претстсува само логичен историски континуум на сите македонски културни и цивилизациски вредности, достигнувања и дострели на големиот просветителски и творечки бран што ја зафати Македонија уште кон крајот на IX и почетокот на X век.

Центарот на македонското и сесловенското културно и просветителско жариште бил Охридскиот Универзитет, Преспанската и Охридската архиепископија, црквите, манастирита, училиштата за духовна

---

⁵ Велев, И. (1979). Кирилometодиевската традиција и континуитет.. Скопје: ИНИ, стр. 129.

просвета, образовно – културните центри, училишта за црковна просвета, манастирските библиотеки, скрипториумите и други средишта во кои се развивала плодна творечка, културно- просветителска, книжевна и препишувачка активност. Круна на нивното богато делување претставуваат големиот број вредни ракописи, развој на писменоста и креирање на скапоцено и оригинално македонско, европско и светско културно и цивилизациско наследство.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Кантарциев, Р. (2002). Историја на образованието и просветата во Македонија. Скопје: Просветно дело;
2. Угриновска, С. Р. (1979). Старословенски јазик. Скопје: Универзитетска печатница Кирил и Методиј;
3. Група автори. (1998). Ракописното наследство на Македонија, Скопје. Фондација на културата на Македонија;
4. Георгиевски, М. (1975). Манастирските библиотеки и читалишта во Македонија до 1912 година. Скопје: Мисла;
5. Велев, И. (1979). Кирилометодиевската традиција и континуитет. Скопје ИНИ.